
РОЗДІЛ 4. СТАТИСТИКА ТА АУДИТ

УДК 311.21 : 37**СТАТИСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ОСВІТИ
ЯК СКЛАДОВОЇ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ****Назарова О.Ю., к. е. н., доцент****Чуприн К.С., к. е. н., доцент***Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

У статті розглянуто рівень освіти населення як одного з визначальних чинників розвитку економіки та культури будь-якої країни світу. Показано склад та сучасну методику ПРООН розрахунку індексу рівня освіченості. Здійснено статистичний аналіз цього показника та закономірностей, які впливають на його динаміку у світі та Україні.

Ключові слова: рівень освіти населення, індекс освіченості, індекс грамотності дорослого населення, індекс сукупної частки учнів в загальній чисельності населення відповідного віку, середня тривалість навчання, очікувана тривалість навчання.

Постановка проблеми. Для якісної характеристики умов життя населення країн використовують такі показники соціальної і демографічної статистики, як рівень грамотності та стан сфери освіти.

Освіта є ключовим елементом забезпечення сталого розвитку людського потенціалу. Саме освіта готує людину до складнощів сучасного життя, забезпечує їй свободу інтелектуального, професійного та соціального вибору. Тому і виникає потреба в аналізі статистичних даних, які характеризують рівень освіти населення України, порівняно з іншими країнами світу, для об'єктивної оцінки науковцями місця нашого суспільства у світовому освітньому просторі.

Аналіз публікацій. Соціально-демографічним питанням оцінки розрахунку індексу рівня освіченості приділяється увага у доповідях та звітах міжнародних організацій: Програма розвитку ООН, Інститут статистики ЮНЕСКО, Організація економічного співробітництва та розвитку, Світовий банк та ін.

Серед вітчизняних науковців, які розглядають ці питання, Е.М. Лібанова – директор Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, академік НАН України, О.А. Грیشнова, І.О. Курило, О.В. Макарова та ін.

Мета роботи: висвітлення підходів до вимірювання рівня освіти та практики розроблення відповідних індексів міжнародними організаціями та Програмою розвитку ООН (ПРООН). Також завданням дослідження є аналіз тенденцій зрушень у якості освіти населення країн світу та України за 1990-2012 рр.

Виклад основного матеріалу.

Освіта - найважливіша складова показника «якість життя». Індекс освіти, зокрема, враховується при визначенні рівня економічного розвитку, який є ключовим критерієм при ранжируванні країн на розвинені, що розвиваються і найменш розвинені. [1]

За методикою ПРООН індекс освіченості (Education Index) є комбінованим показником і складається з двох компонентів: досягнутого рівня грамотності дорослого населення та сукупної

частки учнів у загальній чисельності населення відповідного віку. У кінцевому рахунку зазначені складові показника освіченості беруться з ваговими коефіцієнтами. При побудові цього індексу виходять з того, що грамотність є необхідною передумовою здобуття освіти, першим кроком навчання, і тому міра грамотності (частка грамотних у загальній чисельності населення, старшого за 15 років) має бути важливішим серед показників даного виміру людського розвитку, тому більша вага (2/3) надається досягнутому рівню грамотності дорослого населення. Щодо економічно розвинутих країн, то рівень грамотності — лише мінімальна характеристика освіченості населення. Тому цей показник у межах того самого виміру освіченості доповнено показником сукупної частки учнів (сукупного валового контингенту учнів, або повноти охоплення навчанням). Цій другій складовій показника рівня освіченості надається менша вага (1/3). Сукупна частка учнів розраховується як відношення загальної чисельності людей, які розпочали навчання на всіх рівнях (від початкової школи аж до післядипломної освіти) впродовж даного року до загальної чисельності населення відповідного віку. Межі цього віку звичайно беруться від 5 до 24 років, але в конкретному випадку можуть залежати від країни.

Індекс рівня освіченості I_{educ} обчислюється за формулою:

$$I_{educ} = \frac{(2 \times I_{adult} + I_{child})}{3}, \quad (1)$$

де I_{adult} – індекс грамотності дорослого населення;

I_{child} – індекс сукупної частки учнів в загальній чисельності населення відповідного віку.

За міжнародною методикою використовують такі межі нормування показників:

- рівень грамотності дорослого населення (0 та 100 %);
- сукупна частка тих, хто навчається в закладах освіти (0 та 100 %).

Даний показник, хоча і є досить універсальним, має ряд обмежень. Зокрема, він не відображає якості самої освіти. Також він не показує в повній мірі різницю в доступності освіти в силу відмінностей у вікових вимогах і в тривалості навчання. Такі показники, як середня тривалість навчання або очікувана тривалість навчання, були б більш репрезентативними, однак відповідні дані відсутні для більшості країн. Крім того, показник не враховує студентів, що навчаються за кордоном, що може спотворювати дані по деяким малим країнам.

Дані про грамотність населення надходять з офіційних результатів національних переписів населення і порівнюються з показниками, що обчислюються Інститутом статистики ЮНЕСКО. Для розвинених країн, які вже не включають питання про грамотність в анкети перепису населення, приймається рівень грамотності рівний 99%. Дані про число громадян, що надійшли до навчальних закладів, агрегуються Інститутом статистики на основі інформації, наданої відповідними урядовими установами країн світу.

Щорічно Програма розвитку ООН видає «Доповідь про розвиток людини», що висвітлює це питання у світовому масштабі.

Згідно з даними Доповіді про людський розвиток 2013, Норвегія, Австралія та США очолюють рейтинг зі 187 країн та територій за індексом освіченості. Так, лідером за тривалістю навчання є Норвегія – 12,6 років та індексом освіченості – 0,99 (табл. 1).

Таблиця 1.

Україна та інші країни світу в ІЛР Доповіді ПРООН 2013 р. [2]

Країна, місце в індексі	Індекс, 2012 р.	Середня тривалість навчання, років, 2010 р.	Очікувана тривалість навчання дітей, років, 2011 р.
1. Норвегія	0,955	12,6	17,5
3. США	0,937	13,3	16,8
5. ФРН	0,920	12,2	16,4
10. Японія	0,912	11,6	15,3
12. Корея	0,909	11,6	17,2

20. Франція	0,893	10,6	16,1
25. Італія	0,881	10,1	16,2
26. Великобританія	0,875	9,4	16,4
35. Словачія	0,840	11,6	14,7
37. Угорщина	0,831	11,7	15,3
39. Польща	0,721	10,4	15,2
50. Біларусь	0,793	11,5	14,7
55. Росія	0,788	11,7	14,3
56. Румунія	0,786	10,4	14,5
69. Казахстан	0,754	10,4	15,3
78. Україна	0,740	11,3	14,8
90. Туреччина	0,722	6,5	12,9
101. Китай	0,699	7,5	11,7
187. Нігер	0,304	1,4	14,9
Світ	0,694	7,5	11,6

В Україні з 1990 по 2012 р. середня тривалість навчання зросла на 3,9 року — до 11,3 років, очікувана тривалість навчання збільшилася на 2,9 року — до 14,8, індекс освіченості українців складає 0,858 бала. Відповідний показник свідчить, що 99,7% українців є освіченими.

Розглянемо динаміку показників чисельності шкіл, учнів та вчителів, їхніх відносних характеристик з початку трансформаційного періоду у 1990-х рр.

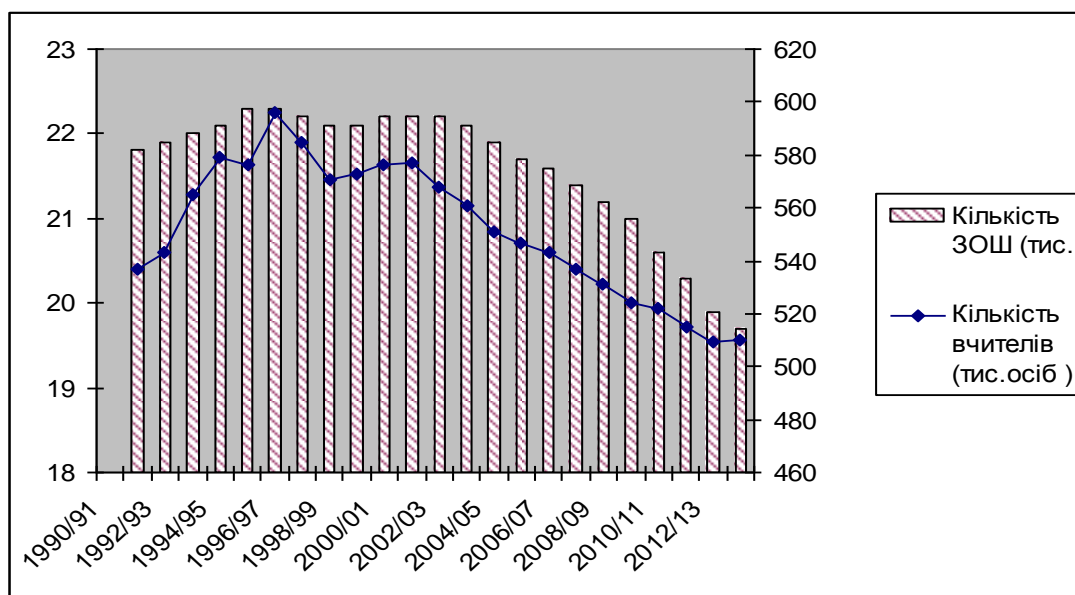

Рис. 1 Чисельність вчителів та загальноосвітніх навчальних закладів в Україні у 1990-2012 роках [3]

У перші роки незалежності України (1991-1995 рр.) спостерігався ріст загальноосвітніх закладів на 400 одиниць, чисельності викладацького складу - на 61 тисячу (з 537 до 596) та з 24,6 середньої кількості вчителів до 26,7. Дані позитивні тенденції були забезпечені належним рівнем уваги до освіти та демографічною ситуацією у 1984-1989 рр., що призвело до збільшення числа школярів. Після 1995 р. розпочалась демографічна криза, яка негативно вплинула на динаміку, особливо після 2000 року, коли число шкіл та викладацького складу постійно скорочувалося. З 2000 по 2012 рік число шкіл скоротилося на 2,5 тис. (з 22,2 до 19,7), а вчителів - на 67 тис. (з 567 до 510). У 2008 році рівень скорочення шкіл випередив рівень скорочення

числа вчителів, у результаті чого зросла їхня середня кількість з розрахунку на 1 загальноосвітній заклад: з 25 до 25,9.

Найбільшого скорочення -0,4 тис. - з 21,0 до 20,6 та з 20,3 до 19,9 - за всю історію України шкільні приміщення зазнали у 2009 та 2011 році відповідно, а скорочення вчителів -14 тис. осіб - з 585 до 571 - у 1998. Додалося найбільше шкіл у 1994 – на 0,2 тис., а викладацького складу - в 1995: +20 тис. (з 576 до 596).

Рекордне скорочення шкіл у 2009-2011 рр., яке становило 1,1 тис., пов'язано з оптимізацією витрат на утримання загальноосвітніх закладів в основному в сільській місцевості, де число учнів у школах постійно зменшувалося протягом останнього двадцятиріччя. Також мали місце прояви закриття навчальних закладів за іншого роду причин чи в рамках «реорганізації», «об'єднання», проти чого активно виступали місцеві громади.

Демографічні фактори справді є вагомими при визначенні доцільності існування шкіл, та часто вони ставали не причиною, а приводом до їхнього закриття.

Чисельність учнів, починаючи з 1995 року, що мав найкращий показник – 7 млн.143 тис., скорочувалася з року в рік, досягши показника 4 млн. 222 тис. у 2012 році, який за даний період зменшився на 2 млн. 921 тис. школярів, або на 40,8% по відношенню до показника 1995 року. Число випускників шкіл також зазнало регресії, особливо загальноосвітніх закладів II ступеню, максимум яких було у 2001 році – 738 тис., а мінімум - у 2010 – 317 тис. Даний рік також є найгіршим за критерієм динаміки за показником скорочення у 227 тис., а найкращим - 2010 – 247 тис. приросту. Випускників загальноосвітніх закладів III ступеню також чуттєво поменшало, найбільше яких було зафіксовано у 2003 році – 526 тис., а найменше - у 2011 – 212 тис. Найгірша динаміка також належить даному року, за який число випускників зменшилося на 149 тис., а станом на 2012 рік їхнє число зменшилося, в порівнянні з 2003, на 197 тис., або на 37,5%. Середня кількість учнів, починаючи з 1990 року, зменшилася більш ніж в півтора рази – на 34,5%, та становить у 2012 році 214,3 школяра на 1 ЗОШ, в той час як у 1990 – 327,2.

Динаміка показників чисельності загальноосвітніх навчальних закладів II-III ступеню, школярів, випускників та викладацького складу свідчить про чимало негативних регресивних процесів, найголовніший з яких – скорочення чисельності дітей шкільного віку в 2012 році, у порівнянні з 1996 роком, більш ніж на 40%. Даний прояв є свідченням серйозних демографічних проблем, що мають місце в останнє двадцятиріччя. В найближчі роки динаміка показників не буде погіршуватися за рахунок поліпшення рівня народжуваності, починаючи з 2005 року. Якість середньої освіти, особливо в сільській місцевості, в значній мірі залежатиме від збереження існуючих шкіл та викладацького складу, які зазнали суттєвих скорочень за останні роки.

За даними Державної служби статистики порівняльна оцінка рівня освіти населення регіонів України показала, що регіонами-лідерами у 2012 році є міста Севастополь (0,756) та Київ (0,748). Місто Севастополь відзначилось найвищим охопленням дітей базовою середньою (100% при 95,0% по Україні) та повною середньою освітою (62,6% при 51,1% по Україні). Місту Києву притаманні найвища кількість студентів ВНЗів III-IV рівня акредитації (1 647,9 осіб на 1 000 осіб віком 17-23 роки при 460,9 по Україні), а також 100% охоплення дітей базовою середньою освітою). Досить високим в регіонах-лідерах є охоплення дітей дошкільними закладами. На третьому місці Київська область (0,579), яка показала високий рівень охоплення дітей шкільною та дошкільною освітою, але вагомо відстає від інших областей за показниками чисельності студентів [4].

Не змінили свої позиції у 2012 році і регіони-аутсайтери: Сумська (0,323), Вінницька (0,315), Луганська (0,306), Тернопільська (0,296) та Івано-Франківська (0,267) області. Відставання цих регіонів обумовлено різними причинами: якщо західні регіони у своїй більшості відстають за рівнем охоплення дошкільною освітою та повною середньою, то Сумська та Луганська області є аутсайдерами за рівнем охоплення початковою та базовою середньою освітою.

Порівняння первинних показників та інтегрального індексу рівня освіти за 2011 та 2012 роки демонструє досить суттєві зрушення в бік поліпшення та погіршення параметрів освіти по

областях. Так, значно підвищили свій рейтинг АР Крим (з 13 місця у 2011 році на 7 у 2012), Донецька (з 18 на 12 місце відповідно) та Чернівецька області (з 21 на 16 місце). Поряд з цим, погіршення показників рівня освіти відбулось у Хмельницькій області, яка змістилась з 11 місця у 2011 році на 18 у 2012, та у Рівненській області, яка втратила 5 позицій і опинилась на 20 місці у 2012 році.

Висновки. З початком трансформаційного періоду у 1990-х рр. в Україні принципових змін зазнала освітня сфера. Попри всі негаразди, більша частина освітніх послуг в Україні залишається безоплатною та доступною для широких верств населення. Звичайно, є й платні дитячі садки, школи, колежіуми, ліцеї, однак їх питома вага – невелика.

Дещо інша ситуація з вищою освітою: незважаючи на обов'язкову 50% частку бюджетних місць, у більшості вищих навчальних закладів переважають студенти-контрактники. Плата за навчання на стаціонарі є доволі високою, тому серед молоді все більшої популярності набуває заочне та дистанційне навчання. До того ж, такі форми дають змогу працювати і самостійно оплачувати здобуття освіти.

Незважаючи на постійне реформування освітньої галузі, фахівці відмічають, що з кожним роком погіршується якість знань випускників навчальних закладів різних рівнів. Особливо це стосується випускників сільських шкіл, які не можуть на рівні з учнями, що закінчили міські школи, конкурувати при вступі до ВНЗ, та майже усіх випускників вишів, які після закінчення закладів не можуть влаштуватись на роботу, оскільки рівень їхніх знань та компетентності не відповідає вимогам роботодавців. Тому нині склалася така ситуація, коли наявність навіть вищої освіти не убезпечує населення від безробіття та бідності.

Література:

1. Грішнова О.А. Людський розвиток: Навчальний посібник. – КНЕУ, 2006. - 308 с.
2. Рейтинг стран мира по уровню образования — информация об исследовании. [Электронный ресурс]// Центр гуманитарных технологий. URL: <http://gtmarket.ru/ratings/education-index/education-index-info>.
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Регіональний людський розвиток. Статистичний бюллетень. К.: Державна служба статистики України, 2012. – 45 с.
5. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки (колективна монографія)/ [Лібанова Е.М., Макарова О.В., Курило І.О. та ін.]; за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. – 320 с.
6. Стеценко С.Г. Демографічна статистика: Підручник. - К.: Вища школа, 2005. – 415 с.

СТАТИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ УРОВНЯ ОБРАЗОВАНИЯ КАК СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Назарова А.Ю., к. э. н., доцент

Чуприн К.С., к. э. н., доцент

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье рассмотрен уровень образования населения как один из определяющих факторов развития экономики и культуры любой страны мира. Показаны состав и современная методика ПРООН расчета индекса уровня образованности. Осуществлен статистический анализ данного показателя и закономерностей, которые влияют на его динамику в мире и Украине.

Ключевые слова: уровень образования населения, индекс образованности, индекс грамотности взрослого населения, индекс совокупной доли учащихся в общей численности

населения соответствующего возраста, средняя продолжительность обучения, ожидаемая продолжительность обучения.

STATISTIC INVESTIGATIONS OF THE LEVEL OF EDUCATION AS THE
COMPONENT OF HUMAN DEVELOPMENT

Nazarova O.U., c.ec.s., associate professor

Chuprin K.S., c.ec.s., associate professor

V.N. Karazin Kharkov National University

The article deals with the educational level of the population as one of the most important factors of the economy and culture development of any nation in the world. Modern methodology of UNODP index calculation of the education level is shown. Statistical analysis of the above mentioned factor is given as well as patterns that influence its dynamics concerning the aspects in the world as well as in Ukraine.

Key words: levels of education, education index, adult literacy index, the index of the total percentage of students in the general population of the corresponding age, average length of study, expected durations.

Надійшла до редколегії 14.01.2014 р.